

Бугун кўпчилик тиббиёт ходимлари Марям Султонмуродова номини умуман эшитмаган бўлишлари мумкин. Чунки, у катагон даври жабрдийдаларидан бири. Аслида Марям Султонмуродова Германияда ўқиган, Европа дипломини Ўзбекистонга олиб келган биринчи хамшира эди. Аммо унинг умри катагон даври камокхоналарида, таъкибу тазйикларда кечди. Марямхон 1905-йил Урганчдаги Чандиркиёт кишлоғида тугилган. Отаси Жуманиёз Султонмуродов Черников деган заводчи бойнинг Урганч шаҳридаги пахта тозалаш заводида ишларди.

Жуманиёз Султонмуродов 1916-йилдаги чор мустамлакачилигига қарши бўлиб ўтган халқ кўзғолонида фаол катнашган. Феврал ва март ойларида генерал Галкиннинг Тошкентдан келган олти минг кишилик кўшини кўзғолонни аёвсиз бостиргач, кўпчилик катори у ҳам қочишга мажбур бўлади. Қорақалпоқлар орасида ва Тошкентда мухожирликда юрган Жуманиёз Султонмуродов 1916-20-йилларда Хива хони ва мустамлакачиларга қарши бўлган «Ёш хивалиқлар» ҳаракатининг фаолларидан Полёзхожи Юсупов, Бобоохун Салимовлар билан танишиб, улар билан бирга истибдодга қарши курашади. Нихоят 1920-йилнинг феврилида «Ёш хивалиқлар» большевиклар мададига таяниб, Хива хонлигини тугатадилар ва Хоразм Халқ Республикасини ташкил этишади. Янги ташкил топган бу Республиканинг муваққат ҳукумат раиси этиб эса ташкилотчи ва жасур инсон Жуманиёз Султонмуродов тайинланади.

Ана шундай фидойи инсоннинг кизи бўлган Марям ҳам тараккиётга интилиб яшарди. Отаси мухожирликда юрган пайтларда Тўрткўл ва Тошкент мактабларида ўқиган Марям 1920-21-йилларда Оренбургга бориб, педагогика институтида таҳсил олади. 1922-йилда эса Германияда ўқиш имконияти пайдо бўлади ва Марям ҳам кўпгина ёшлар катори Германияга илм-фан сирларини ўрганиш учун кетади.

«Туркистон» газетасининг 1923-йил 29 июл сонидаги бир мақолада ёзилишича, Марям Султонмуродова Германияда ўз таъминоти ҳисобидан таҳсил олган. Яъни, ўша вақтдаги Хоразм Халқ Республикаси унинг учун пул ажратмаган. Олти йил давомида хорижда ўқиш Марямхонга осон кечмаган. Эртой таҳаллусли ижодкорнинг «Туркистон» газетасининг 1924-йил 2 сентябр сонидан эълон қилинган мақоласида бу тўғрида шундай ёзилади: «...Хивалиқ Марямхон моддий томондан яхши таъмин қилинмагани учун йўлларида кўп чатокликлар кўради. Чиндан ҳаёт хотини бўлмок ва Туркистонда қолган опа-сингилларимизнинг истикболи учун ҳеч ким кўрсатмас қаҳрамонлик қилиб келган қимматлик кизимизга Хоразм жумҳуриятимизнинг шундай совуққонлик билан қарашига Туркистон ёшлари таассуф этолмай туролмайдурлар».

Марямхон қийин шароитларда яшашига қарамай, 1922-26-йилларда Берлин ва Дармштат шаҳарларидаги ўқувчилар семинарийсида ўқиб билим олади. 1926-27-йилларда эса Берлин мактабларида амалий машғулотларни ўтайди. 1927-28-йилларда Берлиндаги профессор Финкельштейн номидаги касалхона қошида тиббий хамширалар тайёрлаш курсларида ўқийди.

1928-йилда ватанига қайтган Марям Султонмуродова Тошкентдаги кечки коммунистик университетда бўлим мудири, «Ёрқин турмуш» («Саодат») журналида адабий ходим бўлиб ишлайди. Қатор хикоя ва очерклар ёзади, рус ва немис адабиётидан таржималар қилади.

Бирок, хорижда олган билимларини ўз ватанида илму фан истикболи учун йўналтиришни истаган Марямхоннинг қувонч ва орзу-умидлари узокка бормади. 1937-йилнинг 13

сентябрида у аксилинкилобий фаолиятда айбланиб, Тошкент шаҳрида ҳибсга олинади. Марям Султонмуродовага Германияда таҳсил олган даврида «Озод Туркистон» деган жосуслик ташкилотига аъзо бўлганлик айби қўйилади. Бу пайтда Саттор Жаббор, Абдувоҳид Муродий, Хайринисо Мажидхонова сингари кўплаб хорижда таҳсил олиб кайтган ёшлар ҳам ҳибсга олинган, айримлари отиб ташланганди. Марям Султонмуродова ҳибсга олинган вақтда ўттиз икки ёшда бўлиб, Пўлат исми етти яшар ўгли ва Анор исми эмизикли чакалоги бор эди.

Ўн бешг йил камокда

1938-йилнинг 9 октябр куни Тошкент шаҳрида Олий суд ҳарбий хайъати сайёр сессиясининг ёпик суд мажлисида Марям Султонмуродовани жиноят процессуал мажмуасининг 14-54- ва 67-моддаси билан айблаш бўйича иш қўрилиб, мазкур мажмуанинг 128- ва 131-моддаларига биноан Мар-ям Султонмуродова ўн йил камок жазосига ҳукм этилади, беш йил муддатга сиёсий ҳуқуқлардан маҳрум этилади. Марямхон гўдақларини кайнонасига ташлаб, то 1947-йилнинг 13 сентябрига қадар Козон, Суздаль камокхоналарида, кейин НКВДнинг Колимадаги Дальстрой лагерида жазони ўтайди.

Нихоят, муддатни ўтаб Хоразмга кайтган Марямхон ўз кишлогига эндигина ишга киришганда, 1949-йилнинг 29 мартда яна ҳибсга олинади. Ўша вақтда Марям Султонмуродовани ҳибсга олиш ҳақидаги қарорда бундай дейилади: «М.Султонмуродова 1922-28 йилларда Германияда ўқишда бўлганида таникли миллатчи, мухожирлар йўлбошчиси Мустафо Чўкай ва Олимжон Идрисийлар томонидан тузилган ва раҳнамолик қилинган миллатчи жосуслар ташкилоти бўлмиш «Озод Туркистон» ташкилотининг аъзоси бўлган. 1927-йил М.Султонмуродова кейинчалик советларга қарши миллатчилик фаолияти учун ҳукм қилинган ва отиб ташланган Хайринисо Мажидхонова билан бирга Берлиндан Парижга борган ва у ерда ашаддий миллатчилар М.Чўкаев ва Аҳмад Нойимлар билан учрашган. Баён этилганларга асосланиб, Урганч райони Янгибозор кишлок шўросида ишлаб ва яшаб турган Марям Султонмуродова ҳибсга олинсин ва уйи тинтув қилинсин».

Хуллас, 1949-йилда ҳам унга яна эски айблар: «миллатчилар билан учрашганлик ва жосуслик» айби қўйилиб, 29 март куни кайтадан жиноий иш кўзгатилади. Натижада Марям Султонмуродова беш йилга озодликдан маҳрум этилиб, Красноярскдаги камокхонага жўнатилади.

Юрак хасталигига, пневмосклерозга йўлиққан шўрлик Марямхон шу тариқа яна беш йил ватани ва болалари дийдорига тўймай, маҳкумлик азобини тортади.

У 1957-йилнинг 10 майида бош прокурорга йўллаган хатида ўзига қўйилган айбларни асоссиз дея ҳисоблаб, уларни рад қилади:

«Мени айблашларича, гўё мен Берлинда бўлган вақтимда «Озод Туркистон» аксил-инкилобий жосуслик ташкилоти аъзоси бўлиб, шу ташкилотнинг топшириги билан Германия фойдасига жосуслик ишлари олиб борган эмишман.

Мен ҳеч қачон бирорта аксилинкилобий ташкилотнинг аъзоси бўлган эмасман! «Озод

Туркистон» деган ташкилотнинг борлигини мен биринчи бор тергов вақтидагина эшитдим.

Менинг билишимча, 1922-йил Бухоро ва Туркистон Жумҳуриятларидан олтишга яқин киши Германияга ўқишга юборилган эди. Ўша йилнинг кузида Хоразм раҳбарлари қарори билан мен ҳам шу сафга кўшилдим. Менга энди бизнинг олдимизда Европа фран-техникасини қувиб етиш ва ўзиб кетиш вазифаси турганлигини айтишганларидан кейин мен у ерда ўқишга розилик берган эдим.

1922-йилдан то 1924-йил бошларигача Берлинда бўлдим, кейин Дармштатга ўқишга кетдим. Шунинг учун мен ўзимнинг талабаларимиз билан кам муносабатда бўлар ва кўплари билан шахсан таниш ҳам эмас эдим. Ўша вақтларда мазкур талабаларни «Туркистон талабалари жамияти» номи ҳам-юртлар жамияти бирлаштириб туришини билардим. Бу юртдошлик мазмунидаги очик ташкилот бўлиб, унинг фаолияти давлатимизнинг воситачилиги билан боғланган эди. Кейинчалик бу уюшмани Германиядаги бутун Советлар Иттифоқи талабалари уюмаси билан бирлаштирдилар. Бундан бошқа яна қандай талабалар уюмаси бўлганлиги менга сира маълум эмас. Мени Тошкентга келган вақтимда аллақандай Энгланц номи профессор орқали жосуслик ишларини олиб борганликда айбладилар. Бу тухмат! Мен ҳеч қачон бундай одам билан таниш бўлмаганман. Шундай одамнинг борлигини ҳам биринчи бор терговчидан эшитдим.

Мен душманга қандай маълумот бердим ва у қандай амалга оширилди? Бундай айбнинг тасдиғи учун бирорта фактик далил ва гувоҳлар кўрсатилмади. Менга нисбатан сохта гувоҳлик берган одам билан эса юзма-юз қилишни рад этишди. Шунинг ўзи менга қўйилган айбнинг ёлгон ва сохталигини кўрсатиб турибди...»

Ҳа, гарчи у 1954-йил муддатни ўтаб қайтган бўлса-да, айби йўқлиги учун ўзидан «халқ душмани» тамғасининг олиб ташланишини истарди.

Нихоят, Марям Султонмуродованинг иши олий суд ҳарбий хайъатида полковник Лихачев томонидан кўриб чиқилиб, 1957-йил 2 августда унга қўйилган барча айблар бекор қилинди.

Таъкибу тазйикларда кечган умр

Хорижда илм олиб қайтган, юртга фойдам тегсин, ўлкам истикболига хизмат қилайин, деган аёлнинг ўн беш йиллик умри турма азобларида ўтди. Энди Маряхон ўз қишлоғида ҳамширалик қила бошлайди.

Бундай қараганда, у ўз қишлоғига қайтиб, тинчгина ҳамширалик қилгандек. Аммо Марям Султонмуродова қамқонадан озод этилган бўлса-да, таъкиблардан бутунлай эркин юролмасди.

У журналист ҳам бўлиб ишлагани учун ўша ситамли йилларда кечирган қарқинларини қамқон қозғоғида тўқиб қолганди:

«Жоним азобда қолди. Юрагимни очиб сўзлайдиган қимсам йўқ. Қалбимни қозғоғида тўқиб қолмоқчиман. Шу ниҳоятда қўлимга қалам олдим. Меним виждоним қолди эди. Мен берилиб, виждон билан меҳнат қилардим. Аммо, ҳеч қачон жинойт қилмаган эсамда, мени яна

камукхонага ташладилар. О, канчалар азобда колганимни билсалар эди...

1954-йилда яна юртимга кайтиб келдим ва Урганчининг Корамон кишлогиди ишлай бошладим. Бу ерда ҳам атрофимни ўшандай жохил одамлар куршади ва менга аввалгидай азоб бериб, мазах кила бошлашди. Уларнинг баъзилари менинг такдирим уларнинг кўлида эканини англатиб кўйишга уринса, бошқалари мен билан якинлашишга, дўстлашишга ҳаракат қилишарди. Ўзларини якин кўрсатиш учун ҳар хил гаплар қилишарди. Масалан, бир киши менинг сиёсат билан кизикиш-кизикмаслигим, газета ўқиш-ўқимаслигимни суриштирганларини сўзлади.

Суриштирса суриштираверисин, менинг ҳеч қандай ёмон одамлар билан ошначилигим йўқ. Ҳокимиятга қарши бирор ёмонлик қилиш ҳаёлимга ҳам келмайди. Мен билан кизикишса кизикаверишсин. Бу уларнинг иши.

Аммо, барибир, алам қиларкан кишига. Одамлардан уяларкансан. Бу алпозда яшамок канчалар огир!

Менга болалиқдан, виждонли инсон ҳалқи ва давлати дардига малҳам бўлмоғи керак, деб ўргатишарди. У ўз ватанининг ижтимоий ҳаёти билан кизикмоғи, ҳукуматнинг мақсади ва вазифалари нимадан иборатлигини билмоғи керак, дейишарди. Акс ҳолда, у юртининг ҳақиқий фуқароси бўлолмайди.

Матбуот - ижтимоий ҳаёт мактабидир!

Матбуот - кишиларни олга ундовчи байроқ!

Шундай экан, менинг нега газета ўқишим мумкин эмаслигини тушуна олмайман. Она юртида нима бўлаётганидан беҳабар киши унга қандай хизмат қила олади, ўз халқига қандай фойда келтира олади?

Лекин шундай деб суриштираётган бўлишса, демак, ҳақиқатдан газета ўқимаслигим керакдур, дедим-да, уч йил мобайнида кўлимга газета ва журнал ушламадим. Лекин бундан сўнг ҳам менга ўша-ўша муносабатда бўлишгач, ҳато қилаётганимни, мени барибир ўз ҳолимга қўймасликларини англадим, бўлганича бўлар, деб қўл силтадим. Келаси 1960-йил учун кўпгина газета ва журналларга обуна бўлдим.

1957-йилда мени оқлашган. Мендан бахтли одам йўқ эди. Ахийри орзуим ушалди! О, менинг хурсанд бўлганларим...

Лекин афсус, кўп ўтмай ихлосим қайтди. Мен ҳамон назорат остида эканлигимни, шармисорлик тамгасининг юқи ҳамон босиб ётганлигини англадим. Ўзлигини пастга уришларини хис этишдан ортик алам йўқ оламда. О, бу канчалар огир!

Агарда менга юқоридан, масхаромуз қараётган мана шу кимсалар мендан яхшироқ ва мендан покрок бўлишганда-ку, балки бу ҳолга чидардим. Лекин асло ундай эмас эди. Аксинча, уларнинг бири чайковчилик, ичкиликбозлик, бузуклик қиларди. Иккинчиси, бировнинг эрини тортиб олган, фарзандини отасиз қолдирган эди. Ўз юрти қонунларини ҳурмат қилмаган кимсани виждонли киши деб бўладими, унга ишониб бўладими? Виждон қонунини писанд қилмаган, бошқаларнинг кўз ёшларини оқизган кимсани инсон деб бўладими?

Ҳақиқий инсон ҳамма ерда: ҳаётда ҳам, ишда ҳам соф виждонли бўлмоғи даркор.

Ўзлари аслида чиркин табиатли, пасткаш одамлар мени кўрқитишар, осуда ҳаётимни захарлашга уринишарди. Бир қуни ўша аёл гўё менга ачинган бўлиб, ўғлимни ишончлироқ жойга жойлаштиришни маслаҳат берди, «Ким билади, ҳали бошингизга не савдолар тушади», деди. Мен унга ўғлим ҳали ёш бола, менга бирор қори ҳол бўлишига ақлим бовар қилмайди, дедим-да, хотиржам ишлай бошладим. Шунда у истехзоли тиржайиб: «Жуда иродангиз қучли экан», - деди.

Хеч бўлмаса мана шу кимсалар мени тинч қўйишса эди, кўнглимга гулу солишмаса эди. Йўк, улар менга сира тинчлик беришмас, оловга мой куйишарди. Менга ўзларини якин кўрсатиб, хар нималарни очик гапирган бўлиб, кандай максадни кўзлашяпти экан? Мендан бирга ишлаган хамкасбларим хақида суриштирганида бир аёлнинг номини тилга олгандим. Орадан бир мунча вақт ўтгач у менга:

- Афсус, улар сизни тинч қўймайдиган кўринади, - деди.

Яқинда эса, орамиз бузилиб колганда:

- Шунини билиб қўйингки, такдилингиз менга жудаям боғлиқ! - деди зарда билан.

Хар кимса қайфиятига қараб мен билан хоҳлаганича гаплашиши мумкин экан-у, мен тилимни тийиб, индамаслигим керак...

Хамма вақт шундай. Хатто хамширалик мактабида ҳам бир киши бўлгучи эди. Каерга борсам рўпарамдан чиқаверарди. Нахотки мен шунчалар хавфли жиноятчи бўлсам, наинки мени назорат қилиш учун бутун бошли штат белгиланса? Нахотки шундай қилишга улар ҳақли бўлсалар? Давлат манфаати мени назорат остида тутишни талаб қилди дейлик, нега улар буни намойиш қиладилар? Нега энди мен буни билиб туришим керак? Ёки мени кўрқитишмоқчими? Нега? Агар менинг поклигимга заррача бўлсада ишончсизлик бўлса, мени окламасликлари мумкин эди-ку?!

Мана шундай ҳаёллар мени қийнайди. Жоним азобда қолди.

Мен бутун умр виждон билан яшадим ва меҳнат қилдим. Хаётимда бир бор беихтиёр қокилган бўлсам, нахотки қайта-қайта йикитиш, қайтиб қад ростлай олмайдиган қилиб ташлаш керак? Нахотки менга қўл чўзиб тўғри йўлга бошлаш мумкин эмас? Нахотки мени ҳам халқимизга хизмат қилиш учун барча қатори тўғри йўлга бошлаш мумкин эмас? Нега энди меним қилдираган қалбимни илик сўз билан, дўстона эътибор билан иситиш мумкин эмас?..»

Ха, совет давридаги мустамлақачилик йилларида Марям Султонмуродованинг умри ана шундай таъқиблар, таъйиклар билан қечди. Хоразмнинг бу жафоқаш қизи 1971-йилда оламдан ўтди.

Марям Султонмуродова қаламига мансуб кўплаб мақола ва очерқлар, «Меҳр кўзда», «Қутилмаган бахт», «Қалбим қидоси», «Қаҳмат десинлар», «Қажнунтол», «Қарвонлар қелганда», «Бетамиз йигит» сарлавлари ҳикоялар бу аёлнинг юқсақ иқтидоридан дарак беради. Агарда Марям Султонмуродова ўн беш йил ноҳақ қатагон даври қабрини тортмаганида, бундан-да яқшироқ, бундан-да савияли асарлар битган бўларқиди... Аммо шундай бўлса-да, Марям Султонмуродова илм-маърифат қидоийси, бардошли журналист, меҳрли қамшира сифатида юртдошлари қалбида мангу қолди.

Муаллиф: Умид БЕКМУХАММАД